

Az Igazság munkatársa

Joseph Ratzinger teológiájáról

A pápaság történetében aligha volt még egy olyan pápa, aki mint az egyház egyik legfontosabb hivatalának vezetője már korábban világszerte ennyire ismert lett volna, és aki ilyen hatalmas teológiai munkásságot tudhatott maga mögött. Megválasztása után a könyvesboltok kirakatai néhány nap alatt megteltek Joseph Ratzinger könyveivel, borítójukon színes szalag jelezte a szerző új nevét: XVI. Benedek pápa.

Élet és mű egysége

Joseph Ratzinger életútja kivételesen egyenes pályát futott végig papként is, teológusként is. Teológiai tanulmányait a müncheni egyetemen végezte. 1951-ben, 24 évesen szentelték pappá. 1953-ban doktorált, 1957-ben habilitált fundamentális teológiából és dogmatikából, s így alig harminc évesen megnyílt előtte az egyetemi tanárság útja. Sorra következtek életében a különböző teológiai fakultások: Freising, Bonn, Münster, majd 1966-tól a német teológia fellegvárának számító Tübingen. Három évre rá innen ment át az akkoriban alapított regensburgi egyetemre. 1977-től münchen-freisingi érsek lett, hamarosan bíboros, majd 1981-től a Hittani Kongregáció prefektusa, 2005. április 19-től pedig XVI. Benedek néven római pápa (a 265. a pápák sorában). Visszaemlékezéseiben maga is többször utal a „gondviselészerű fordulatokra”, amelyek fiatal korától végigkísérték az életét.¹

E néhány életrajzi adat azonban nem csupán egy kivételes egyházi karrier mérföldköveit jelzi. Mögötte hatalmas teológiai munkásság húzódik meg: Joseph Ratzinger az egyik legkiemelkedőbb és legtermékenyebb alakja a 20. századi német teológiának.

Teológiai munkássága ugyanakkor egészen különleges módon szövődött bele az egyházi tanítóhivatal életébe a II. Vatikáni zsinaton, majd másfél évtizeddel később, immár a Hittani Kongregáció prefektusaként. Joseph Ratzinger azok közé a teológusok közé tartozik, akiknek meghatározó szerepük lett a zsinat alakulásában – mint az idősebb generációhoz tartozó Yves Congarnak, Henri de Lubacnak, Jean Daniélou-nak, az akkori fiatalok közül Karl Rahnernek, Hans Küngnek, hogy csak a legismertebbeket említsük. Közülük azonban éppen Joseph Ratzinger volt az, aki több szálon is bekapcsolódhatott a zsinat munkájába, illetve hatással lehetett az események alakulására. Két hivatalos jogcímen is részt vehetett a zsinat háttérében zajló teológiai munkában: Frings bíboros tanácsadójaként és zsinati teológus szakértőként.

A zsinat egyik vezéralakja volt a kölni bíboros-érsek, Joseph Frings, maga is kiváló teológus, az akkori német püspöki karnak Julius Döpfner bíboros mellett talán legtekintélyesebb alakja. A püspökök választhattak maguk mellé teológiai tanácsadókat, akik a zsinati üléseken nem vehettek ugyan részt, de hozzájuthattak az összes dokumentumokhoz, és azokról véleményt mondhattak, amely aztán püspökükön keresztül eljuthatott a zsinat elé is. Frings bíboros Joseph Ratzingert vitte magával egyik tanácsadójaként (ahogy König bíboros Karl Rahnert), majd az ő közbenjárására XXIII. János pápa hivatalos zsinati teológusnak, peritusnak is

¹ Joseph Kardinal Ratzinger: *Aus meinem Leben. Erinnerungen* (a későbbiekben: LE), Stuttgart, 1998.

kinevezte az első zsinati ülés végén.² Frings bíboros rendszeresen kikérte a véleményét a különböző beadványokról, szövegjavaslatokról, előre megbeszélte vele zsinati felszólalásait, amelyek mindig nagy feltűnést keltettek az üléseken, és nem egyszer lényeges fordulatot is hoztak egy-egy javaslat kidolgozásában.

Némelyik javaslat konkrét szövegezésében azonban közvetlenül is részt vett a fiatal teológus, hiszen peritusként tagja volt több zsinati szaktanácsottnak. Karl Rahnerrel együtt jelentős szerepe volt a kinyilatkoztatásról és az egyházzól szóló konstitúció végleges szövegének elkészültében. Mindkét témában egyébként közös monográfiát adtak ki, amely ismertté tette nevüket és felfogásukat.³ Mindezek mellett pedig Ratzinger többször tartott előadást valamely éppen vitatott témáról a zsinaton részt vevő püspökök egy-egy csoportjának – hozzájárulva evvel a püspökök teológiai gondolkodásának „zsinati” átalakításához.

A zsinaton betöltött sajátos szerepe lehetővé tette számára, hogy belülről, mégis kellő távolságtartással figyelje az események alakulását. Mindegyik ülés végén – mintegy krónikásként és kommentátorként – külön kis kötetben vont mérleget a végzett munkáról.⁴ 1965 után pedig a zsinat egyik leghitelesebb és legtekintélyesebb teológusaként vált világszerte ismertté előadásai és írásai révén. Az ezt követő másfél évtizedben éber figyelemmel kísérte a dokumentumok utóéletét a teológiában és az egyház életében: örömmel üdvözölte az egészséges reformokat, segítette azok megvalósulását, de élesen bírálta a vadhajtásokat is. Amikor II. János Pál pápa elődei nyomán a zsinat szellemében kívánta tovább vezetni az egyházat, aligha találhatott volna nála alkalmasabb személyt a Hittani Kongregáció vezetésére: arra, hogy az egyház életét (amelytől elválaszthatatlan a teológia alakulása) segítse a hiteles zsinati megújulásban. A sors sajátos iróniája, hogy annak az intézménynek lett ekkor a vezetője, amelyben két évtizeddel korábban hivatali elődje Ottaviani bíboros volt: az a főpap, aki a konzervatívok vezéralakjaként talán a leghevesebben védelmezte a zsinat által végül is megdöntött merev és meghaladott álláspontokat. XVI. Benedekre talán még elődeinél is jobban ráillik a „zsinat pápája” elnevezés, hiszen személyében és teológiai gondolkodásában, mindenekelőtt az egyházzól vallott felfogásában valóban a II. Vatikáni zsinat szelleme ölt testet.

Teológiai horizont

Amikor a fiatal teológus doktorátusára készült, professzorának, Gottlieb Söhngennek tanácsára Szent Ágoston egyháztanát választotta témájául. Így készült el első tudományos munkája „Isten népe és háza Ágoston egyháztanában” címmel.⁵ Ez a mű életre szólóan meghatározta Joseph Ratzinger teológiai horizontjának súlypontját, de választott módszerét is – s mind a tematika, mind a módszertan egybeesett a zsinat fő témáival és módszerével. Ami a módszert illeti: a zsinatot előkészítő nagy teológiai kezdeményezések közül kiemelkedik a biblikus mozgalom és az egyházatyák fölfedezése. A „vissza a forrásokhoz” (*ressourcement*) elve az aggiornamentónak egyik legfontosabb mozgatója lett. A zsinati atyák az egyház középkori hagyományát

² Ratzinger: LE, 101.

³ *Episkopat und Primat* (QD 11), Freiburg, 1961. *Offenbarung und Überlieferung* (QD 25), Freiburg, 1965.

⁴ *Die erste Sitzungsperiode des 2. Vatikanischen Konzils*. Ein Rückblick, Köln, 1963.; *Das Konzil auf dem Weg. Rückblick auf die zweite Sitzungsperiode*. Köln, 1964.; *Ergebnisse und Probleme der dritten Konzilsperiode*. Köln, 1965.; *Die letzte Sitzungsperiode des Konzils*. Köln, 1966.

⁵ *Volk und Haus Gottes in Augustins Lehre von der Kirche*. München, 1954.

átlépve az eredeti forrásokhoz kívántak visszanyúlni: az egyház bibliai eredetéhez és az első századok feledésbe merült teológiai hagyományához. Visszaemlékezéseiben Ratzinger később így definiálja saját teológiai felfogását: „Tanulmányaim következtében számomra egyrészt a Biblia és az egyházatyák, másrészt a történeti gondolkodás volt meghatározó.”⁶

A zsinaton is tért hódító biblikus és patrisztikus szemlélet mellett azonban fontos volt a témaválasztása is. Joseph Ratzinger teológiájának középpontjában kezdettől fogva mindmáig az egyház áll. A zsinat előtt az egyházat elsősorban *Krisztus Misztikus Testeként* emlegették. A szerző a szokásos értelmezésekkel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy ez nem csupán metafora, hanem valóságot jelöl: az egyház valódi organizmus, valóban élő test(ület): „Mind szentségi életében, mind igehirdetésében az egyház saját szubjektumot alkot, akinek emlékezetében Jézusnak látszólag múltbeli szavai és tettei jelenvalóvá lesznek.”⁷

Az egyház a feltámadt Krisztusnak a történelemben tovább élő teste, „korporatív személyiség”. Jézus új családja, *Isten új népe*, amelynek középpontja Krisztus megdicsőült teste. Az egyház – önmeghatározása szerint – ekklészia, az Isten által összehívott gyülekezet, amely az Úrvacsorában konkretizálódik. Isten e vándornépe az Eucharisztia körül összegyűlő, az Eucharisziából táplálkozó közösség, amely egy testté, egyetlen új egzisztenciává válik. „Az Eucharisztia az egyháznak állandó születési helye”.⁸ Ebben a szemléletben az egyház és az Eucharisztia elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással. Az eucharisztikus ekkléziológiában válik érthetővé, hogy az Eucharisziát ünneplő közösségek, a helyi egyházak már teljes értékű egyházat alkotnak – természetesen egységben a többi helyi egyházzal. „A helyi közösség a kultuszközösségben, vagyis mindenekelőtt az Eucharisztia ünnepében válik igazán egyházzá.”⁹

A *Lumen gentium* ekkléziológiájáról írt tanulmányában Ratzinger áttekinti az egyházzal kapcsolatos fogalmak történetét. „Az Istennel való közösség Krisztus személyén keresztül jön létre. A Krisztussal találkozás közösséget teremt övele, és rajta keresztül az Atyával a Szentlélekben, s ezáltal egyesíti az embereket egymással.” Ratzinger örömmel állapítja meg, hogy a nyolcvanas évektől e kettős, egymásba fonódó közösség megjelölésére egyre jobban elterjedt a „communio” kifejezés, s nyomán kialakult a „communio-ekkléziológia”: Krisztusban kapcsolódik össze a Szentháromság és az emberiség, Isten és ember, és benne fogja át ez a közösség az egész emberiséget.¹⁰

Mindhárom kifejezés – Krisztus teste, Isten népe, communio – ugyanabba az irányba mutat: az egyház létalapja Krisztus. Joseph Ratzinger egész teológiája, így ekkléziológiája különösen is: krisztocentrikus. Amikor egy körkérdés kapcsán tőle is választ kértek, mit jelent neki Jézus Krisztus, így válaszolt: „Jézus Krisztus révén kezdtem megsejteni, mi az Isten és mi az ember.”¹¹ Krisztus az, akiben a kinyilatkoztatás teljessé vált: benne Isten egészen feltárta és odaadta magát az

⁶ LE 131.

⁷ GG 17.

⁸ GG 34.

⁹ *A keresztény testvériesség* (a továbbiakban: KT). In: *A szeretetről*. Budapest, 1987, 246. Az eredeti mű címe: *Die christliche Brüderlichkeit*. München, 1960.

¹⁰ WG 111sk.

¹¹ H. Spaemann (Hrsg.): *Wer ist Jesus von Nazaret – für mich?* München, 1973, 23.

embernek: általa Krisztus Atyjának gyermekévé lettünk. Jézus folytonos kommunikációban élt az Atyával, imádkozva élt és imádkozva halt meg. A megtestesülés mellett a kereszthalál életének másik csúcspontja. „Az utolsó vacsorán elővételezte halálát, amikor önmagát osztotta szét, és így a halálát belülről átalakította a szeretet aktusává, Isten megdicsőítésévé.” „A Khalkédóni zsinat definíciója („Jézus Krisztus valóságos Isten és valóságos ember”) nem más, mint Jézus életének és halálának értelmezése, amelyet mindenkor az Atyával folytatott fiúi párbeszéde határozott meg.”¹²

A feltámadt Krisztus élete azonban folytatódik testében, az Eucharishtiában, és testében, az egyházban. Az egyház az Eucharishtiából táplálkozó testvérközösség, ebben válik teljessé Isten és ember communiója, s ezáltal az emberek egymás közti communiója is: így válik Krisztus ma is és az egész történelem folyamán jelenvalóvá. Ő a történelem középpontja, az egyetlen igazi és tökéletes ember, a mindenség Logosza, a végső és teljes igazság. Ratzinger bíboros püspöki jelmondata („Cooperatores veritatis”) nem valami elvont igazságfogalomra utal, hanem a kifejezés eredeti szentpáli értelmében a végső igazságra, Krisztusra: az ő munkatársává szegődött: „Jézus Krisztusban Isten és ember, a végtelen és a véges, a teremtő és a teremtmény összekapcsolódott egymással. Az ember helyet kapott Istenben. (...) Ahogy az igazság mindenki számára csak egyetlen lehet, úgy Isten maga is, az Egyetlen, lehet a híd önmagától önmagáig, és önmagától az emberig és vissza Istenhez: a Fiú emberségében.”¹³

A liturgia teológiája

Jézusban nemcsak a magát kinyilatkoztató Istent szemléli Ratzinger, hanem az Istent befogadó, vele az imádság kommunikációjában élő, Isten felé fordult embert is. Krisztusnak a keresztes és a feltámadás által nyitottá vált embersége által „az ember Jézus imája egybeolvad az örök Szeretet Szentháromságon belüli dialógusával”. A keresztes embernek és az egyháznak is öhozzá kapcsolódóan az imádságban kell élnie, életét istentiszteletté kell alakítania. Joseph Ratzinger számára az egyház legfontosabb élettevékenysége a liturgia. Előadásában, írásaiban többször is visszatér a liturgiára, főleg a zsinat nyomán megújuló liturgia kapcsán: egyszerre óv a lihegő aktivizmustól, amely pusztán emberi cselekménnyé alacsonyíthatja a liturgiát, de a régihez ragaszkodó konzervatív merevségtől is, amely letűnt korok múzeumaként akarja őrizni. Alapkérdése ezekben az években: „hogyan tudunk korunk körülményei között imádkozni és az egyház istentiszteletében részt venni, hogyan ismerjük fel és tapasztaljuk meg, hogy az ember üdvössége és Isten dicsőítése egyetlen egészet alkot”¹⁴.

Alkalmi írásain túl azonban önálló monográfiában is összefoglalja a liturgia teológiáját, nagy elődje és példaképe, Romano Guardini nyomán. Ezt azért is tartja fontosnak, mert a zsinaton, de utána is azt tapasztalja, hogy a dogmatikus és a liturgikus szemlélet viszonya bizonytalan, ennek tisztázása pedig nélkülözhetetlen a liturgikus reformhoz.¹⁵ Az Eucharisztia megünneplésével „Isten eget és földet átfogó dicsőítésének nyilvánosságába lépünk be, amely a keresztes és a feltámadás útján nyílt meg. Az emberiségnek az egyetlen Krisztus felé menetelése találkozik Krisztusnak az

¹² *Schauen auf den Durchbohrten*. Einsiedeln, 1984, 21.

¹³ *Unterwegs zu Jesus Christus*. Augsburg, 2003, 68.

¹⁴ *Das Fest des Glaubens*, Einsiedeln, 1981.

¹⁵ I. m. 33.

emberekhez való közeledésével. Ő az emberiséget akarta egyesíteni, valamint az egyetlen Egyházat és az összes embernek Istennél való egyetlen gyülekezetét létrehozni.”¹⁶

A zsinat egyháztana

Az egyház a krisztushívők Istent ünneplő és az istentiszteletben eggyé váló testvérközössége. Már a fiatal teológus Ratzinger behatóan tanulmányozta az egyház születését és krisztusi eredetét. Elsőként éppen ez a testvériesség foglalkoztatja: a rehabilitációját követő első nagyobb monográfiájában e testvérközösség kialakulását és mibenlétét elemzi. A keresztények testvériessége Isten atyaságából ered, amelyet a Fiú közvetít számunkra: „a kereszténnyé válás a Fiúba, Krisztusba való beletestesülést jelent”.¹⁷ Ratzinger ezt a fogalmat nemcsak a korabeli görög elgondolásokkal állítja szembe, hanem a felvilágosodás és a marxizmus testvérség-eszméjével is. A katolikus egyházon belül ez a határok lerombolását jelenti: „még az egyházban meglévő különbözőségeket is újra és újra kérdésessé teszi, és arra kényszerít bennünket, hogy belülről tisztítsuk meg és lelkesítsük át az egyenrangú testvériesség szellemével.”¹⁸ Ennek a testvérközösségnek szíve közepe az Eucharisztia: „Az Eucharisztianak látható testvérszentséggé kell válnia, hogy maradéktalanul kibontakoztathassa közösségképző erejét.”

Kényes kérdéseket vet föl a külső határok megvonása. „Testvéreknek tehát tulajdonképpen csak a keresztények nevezhetőek, a többi ember ezzel szemben kívülálló.” A keresztény elhatárolódás azonban nem antihumánus, hanem az univerzális nyitottságot szolgálja. „A behatárolt keresztény testvérközösség kiválása nem egy ezoterikus kör létrehozására irányul, hanem minden ember szolgálatára. A keresztény testvérközösség nem az emberiség ellenében, hanem éppen érte van.” A könyvecske csak az utószavában veti fel a másik, talán még kényesebb kérdést, amellyel később ismételtelen szembe kell néznie: mennyiben tekinthetjük testvérek a nem-katolikus keresztényeket? A szerző két, egymást kiegészítő megállapításban foglalja össze álláspontját: (a protestánsoknak) „a maguk közösségében van meg a maguk ’testvériessége’”: „két különböző testvérközösséghez tartozunk, és ez magában foglalja a szakadást, valamint e szakadás botrányát is – ezért szüntelenül ennek meghaladását követeli.” „A hitetlen világban a hitet hordozó két közösségnek valóságos testvéreknek kell tekintenie egymást.”¹⁹

A fentebbiekben már fölsejlenek azok a legfontosabb elemek, amelyek a zsinat egyházképében hangsúlyosan jelennek meg, és elsősorban a *Lumen gentium*nak – gyakran az újdonság erejével ható – sarokpontjait alkotják. Ilyenek: a pápai primátus és püspöki kollegialitás; az egyház zsinati struktúrája; az egyetemes egyház és a helyi egyházak kapcsolata; az összes krisztushívők, köztük a világiak azonos méltósága; ökumenikus nyitás a többi keresztények felé; a vallásszabadság és a missziók kérdése.

Köztudott, hogy az I. Vatikáni zsinat definiálta a pápa tévedhetetlenségét és jurisdikciós primátusát, de félbeszakadása miatt nem foglalkozott a püspökség

¹⁶ *A liturgia szelleme.* (Ford. Heller György.) Budapest, 2000, 44.

¹⁷ KT 238.

¹⁸ KT 244 skk.

¹⁹ KT 259skk.

teológiájával. A II. Vatikáni zsinat az egyházat Isten népének tekinti. Ez az „ekklészia”, gyülekezet három, egymásra épülő szinten jelenik meg:

- az Eucharisztia körül összegyűlő istentiszteleti közösségben mint az egyház legkisebb sejtjében: „a hívők gyülekezete az Úrvacsorában konkretizálódik”;
- a püspöki szolgálat révén egységbe fogott helyi egyházakban: „az eucharisztikusan értelmezett egyház a püspöki módon felfogott egyház”;
- a Péter-utód római püspök, a pápa szolgálatával irányított egyetemes egyházban: „a római primátus nem a pápák találmánya, hanem az egyházi egységnek lényegi eleme, amely magára az Úrra vezethető vissza”.²⁰

Összegezve: „az istentiszteleti közösségekből létrejövő egyház a püspökök közösségére épül, akik közül egy, Péter utóda, az egység szolgálatára van rendelve”.²¹ E tények nyomán a zsinatnak először is tisztázni kellett a pápai primátus és a püspöki kollégium viszonyát. A két „hatalom” nem állítható szembe egymással, de nem is választható el. A pápa mint római püspök egyben a püspöki kollégium tagja is, aki Szent Péter utódjaként egyedülálló tisztséget és feladatot tölt be a sokféle részegyházból álló egység szolgálatában. Meg kellett azután határozni a püspökök feladatait és felelősségét: nem csupán saját egyházmegyéjükről kell gondoskodniuk, hanem – a püspöki kollégium tagjaként – részesednek az egyetemes egyház kormányzásának felelősségében is. Felelősek tehát saját helyi egyházuk katolikus és apostoli voltáért: őrzik az egységet a többi részegyházakkal és a római pápával, de hűek az apostoli hagyományhoz is. A helyi egyházat képviselik az egyetemes egyházban, és az összegyűlést a helyi egyházban.

Többek egybehangzó véleménye szerint a *Lumen gentium* III. fejezetének szövege (főleg a 22-27. pont), amely az egyházi hierarchiával, azon belül elsősorban a püspöki kollégiummal és annak fejével foglalkozik, elsősorban Joseph Ratzinger tollából származik. Ő maga elhárította ugyan magától ezt a feltételezést, mondván, hogy mindegyik szöveg közös munka eredményeként jött létre, s ez nyilván így is történt, a hangsúlyosan kiemelt fő témák szerzőségét vagy legalábbis forrását azonban aligha lehet elvitatni tőle.²²)

A zsinat folyamán a résztvevőkre – szinte egybehangzó tanúságuk szerint – nemcsak a fölvetett témák megvitatása volt nagy hatással, hanem az ülészakokon (és azok hátterében) folytatott intenzív teológiai munka közösségi jellege is: mindnyájan egy közös tanulási folyamat részesévé váltak, s így maguk is megtapasztalták az egyház közösségi, zsinati jellegét. Különösen fontosnak bizonyult itt a világi hívők jelentőségének hangsúlyozása. „Az igazság nem a hierarchák privilégiuma, hanem a Krisztus egész jegyesének adott ajándék, hiszen az egész egyház hordozza az isteni Ige eleven jelenlétét.” Az egyház egésze – s ebbe szervesen beletartoznak a világiak is – őrzi a hit tévedhetetlenségét, írja Ratzinger, és példaként az arianizmusra utal, amikor egy ideig csaknem az egész hierarchia áldozatául esett a tévedésnek. Ennek alapján jogosult az „összegyűlést magát Isten állandó zsinatának nevezni a

²⁰ GG 44-98.

²¹ *Ergebnisse und Probleme der dritten Konzilsperiode*, 26.

²² Thomas Weiler egész monográfiát szentelt Ratzinger ekkleziológiájának bemutatására, amelyben részletesen elemzi ezeket a párhuzamokat is: *Volk Gottes – Leib Christi, Die Ekklesiologie Joseph Ratzingers und ihr Einfluss auf das Zweite Vatikanische Konzil*. Mainz, 1997. A könyvhöz maga a bíboros írt előszót.

világban”.²³ Nincsenek csupán passzív „laikusok”, akik csak befogadják az Igét, s nem egyben annak tevékeny hordozói is. Le kell bontani tehát a hamis elválasztó falakat a klerikusok és a laikusok között, sürgeti a tanulmány. Ugyanakkor viszont szembeszáll Hans Küng felfogásával, aki egyenlőségjelet tenne a zsinat és az egyház közé. Az egyház olyan „egyetemes zsinat”, amelyet Isten hívott egybe, a zsinatokat viszont emberek, írja. A zsinat szűkebb kört fog át, mint az egyház egésze: csupán tanácskozó és határozati gyülekezet, vezető, rendező feladattal. A zsinat nem „ekklészia”, hanem „szünétrion”, az egyház szolgálatában. Minden eucharisztikus gyülekezet, minden helyi egyház ekklészia, a kenyértörés közösségében.

A helyi egyházak jelentőségének fölfedezése a zsinati teológus Ratzinger szerint a püspöki kollegialitás tanának egyik legfontosabb eredménye. „Mert ebből vált láthatóvá, hogy az egyetlen egyház magába foglalja az egyházak sokféleségét, hogy az egység és a sokféleség az egyházban nem áll ellentétben egymással.”²⁴ Ebből a szemléletből két fontos döntés született, amelyből aztán új szervezeti formák alakultak ki a zsinaton. Az egyik: a zsinat sürgette a szinodusok és zsinatok intézményének újjáélesztését (CD 36-38), emellett pedig elrendelte, hogy az egy országhoz, nyelvhez, kontinenshez tartozó, szomszédos püspökök alkossanak egy testületet, püspöki kart, fogjanak tehát össze egyházaik közös javára. Több országban (így Magyarországon is) azelőtt is konkrét testületként működtek a püspöki karok, ez azonban általánossá csak a zsinat nyomán vált.

A zsinaton megújuló egyházképből, az egyház zsinati jellegéből következett az a több oldalról jelentkező kívánság, hogy jöjjön létre egyfajta „állandó zsinat”, a püspöki kollégium tagjaiból szerveződő püspöki tanács, amely rendszeres időnkben összegyűlik, hogy az egyház életének fontos kérdéseiről tanácskozzék. Az utolsó ülészakon valóban közzé tették VI. Pál pápa motuproprióját, amely felállítja a püspöki szinodus intézményét. A zsinat krónikásaként Ratzinger üdvözli a rég várt intézkedést: a szinodus mintegy a zsinat állandósuló folytatásává válhat, beépülve az egyház mindennapjaiba.²⁵

A dialógus mint teológiai módszer

Joseph Ratzinger hatalmas teológiai munkásságát áttekintve szembetűnő, hogy monografikus munkát alig írt. Regensburgi professzortársával, Johann Auerrel egy ideig részt vett egy dogmatikai kézikönyvsorozat szerkesztésében, és annak részeként megírta az eszkatológiáról szóló traktátust.²⁶ Ide sorolhatjuk talán legismertebbé vált művét is, bár az nem annyira monográfia, mint inkább a keresztény hitnek a mai emberhez szóló, modern, tömör, rendkívül világos foglalat, amely méltán vált világhírűvé.²⁷

Könyveinek többsége előadások, folyóiratokban megjelent tanulmányok tematikus gyűjteménye. (Ebben talán némi hasonlóságot fedezhetünk fel a 20. század

²³ NVG 150 sk.

²⁴ *Ergebnisse und Probleme der dritten Konzilsperiode*, 69.

²⁵ *Die letzte Sitzungsperiode des Konzils*, 15sk.

²⁶ *Kleine Katholische Dogmatik IX. Eschatologie*. Regensburg, 1977.

²⁷ *Einführung in das Christentum*. München, 1968. Magyarul *A keresztény hit foglalat* címmel megjelent Bécsben, 1976-ban, sajnos meglehetősen gyöngye fordításban. A Vigilia Kiadó rövidesen kiadja új fordításban.

talán két legnagyobb teológusával: Karl Rahner évtizedeken át a *Schriften zur Theologie*, Hans Urs von Balthasar a *Skizzen zur Theologie* című sorozat kötetiben adta közzé tanulmányait. Mindkettőjüknek megadatott azonban, hogy életük végén egyetlen hatalmas műben összegezzék teológiájukat.) Ez a tény mutatja, hogy Ratzinger, a teológus egyáltalán nem maradt szobatudós, hanem folytonos kapcsolatban állt kora jelenségeivel, kritikus figyelemmel kísérte az egyházon és a teológián belül zajló folyamatokat, de figyelt az „idők jeleire” is, nyitottan a világ, elsősorban Európa életének alakulására. Teológiai munkásságát megtorpanás nélkül folytatta akkor is, amikor érseki kinevezése elszólította az egyetemi katedráról, de akkor is, amikor a Hittani Kongregáció prefektusaként az egyházi tanítóhivatal képviselőjeként is meg kellett nyilvánulnia.

A *Dominus Jesus* című instrukció megjelenése után Damaskinos svájci ortodox metropolita, Joseph Ratzingernek egykori tanítványa és évtizedek óta jóbarátja, nyílt levelet intézett hozzá. Ebben nyíltan fölteszi azt a kérdést, amelyet a bíboros bírálói nemegyszer megfogalmaztak: „mennyire fedik egymást Ratzinger professzor és Ratzinger bíboros prefektus teológiai nézetei?” Válaszában Joseph Ratzinger elmondja: „a professzor és a prefektus ugyanaz a személy”, aki azonban két különböző funkciót és feladatot lát el. A kettő eltér egymástól, de nincs ellentétben. A professzor a hit igazságának megismerésére törekszik, de meglátásait aláveti a teológusok kritikájának és az egyház ítéletének. A prefektus azonban nem személyes nézeteit fejt ki: neki magának háttérbe kell lépnie, hogy helyet adjon az egyház közös szavának. Nem úgy ír, mint a professzor, hanem felelős gonddal a tanító egyháznak azt a közös szavát kell érvényre juttatnia, amely sokféle konzultáció, tanácskozás, vita eredményeként kialakul.²⁸ A zsinat munkamódszeréről írta, de saját írásairól is megvallja, hogy gondolatmeneteit lépcsőzetesen, fokozatosan építi fel, nemritkán visszanyúlva saját korábbi tanulmányaihoz, folytonos dialógusban, olykor vitában mások nézeteivel.

Ha kronológiai sorrendbe állítva összehasonlítanánk egymással Joseph Ratzinger különböző nézeteit az egyházzal, a zsinatról, az ökumenizmusról, az egyház és a világ viszonyáról, a püspöki konferenciákról, többdimenziós, mélységbe mutató képeket kapnánk. Ezekben plasztikusan rajzolódik elénk, hogyan bontakozott ki fokozatosan gondolatvilága, folytonos eleven kapcsolatban az egyházon belül zajló folyamatokkal és az egyházat körülvevő korjelenségekkel. E dialógusban építkező teológiából itt csak három mozzanatot ragadhatunk ki, mintegy három képsort villantva fel e gazdag életműből.

1. A zsinat recepciójának őre: ezt a címet adhatnánk az első képsornak. Hiszen a zsinat szellemét őrzi, a zsinati teológia helyes kibontakozását, a zsinati reformok megvalósítását segíti a professzor és a prefektus Ratzinger szinte mindegyik előadásával, írásával. Könyvei hű tükrét adják ennek a folyamatos figyelemnek, hiszen a tematikusan rendezett kötetek előszava jelzi a közzétett írások keletkezését, a kötet végén közölt bibliográfia pedig pontosan tájékoztat az előadás elhangzásának, a cikk megjelenésének helyéről, idejéről. Szinte a zsinat élő megtestesítőjeként elemez minden új jelenséget, áramlatot, szembefordulva a merev konzervativizmussal, de a kritikátlan progresszióval is. Igen kritikusan szemléli a modern haladás-mítoszt, s vele mindazokat, akik „nem a krisztushoz igazodnak, hanem a korszellemhez”, s a világnak mint egyfajta földi paradicsomnak naiv és hamis teológiáját hirdetik. (Ezért

²⁸ In: WG 187–209.

bírálja kezdettől fogva a politikai teológiát, majd – immár a Hittani Kongregáció instrukciójában – a felszabadítási teológiát.) A másik oldalon viszont szembefordul azokkal is, akik „mereven ragaszkodnak a skolasztikus teológiához és filozófiához”.²⁹

Ismétlődő kérdése: hol tart a zsinat megvalósítása? hol tart az egyház? Elemzéseiben azonban túltekintenek az egyház határain, és áttekintik az egyre gyorsabban változó világ horizontját, hiszen az egyháznak ebben a világban, korfordulókon átlépve kell hűségesen megélnie és hatékonyan hirdetnie az Evangéliumot. A „mezítelen mának kitéve” fedezhetjük föl, hogy az istenválságban szenvedő világnak „a Szentre van szüksége. A világ sötét éjjeli Isten után kérdeznak. Tudjuk, hogy a hitnek van jövője. De ez nem a funkcionáriusok és a neoklerikális menedzserek jövője, hanem Isten jövője. A titoké, a hité, az imádságé, az igazi liturgiáé. A II. Vatikáni zsinat örökségét még nem fedeztük fel. De vár arra, hogy üssön az órája. És meg vagyok győződve arról, hogy ez az óra eljön.”³⁰

2. *Ökumené – minden irányban:* a katolikusok és a nem-katolikus keresztények viszonyát már legelső könyvében fölveti Ratzinger. Az ökumenikus párbeszédre való törekvés aztán egész életén át folytatódik írásaiban: élénken foglalkoztatja a keresztények egysége, az egyház viszonya a nem-keresztény vallásokhoz, de az egyház és a világ viszonya is. XVI. Benedek pápa már a megválasztása utáni néhány hónapban is több konkrét jelét adta annak, hogy ez a nyitás mennyire fontos számára – miközben mindig újra nyilvánvalóvá tette, hogy ez nem a katolikus hit felhígítását, valamiféle elvtelen kompromisszumot jelent, hanem éppen az igazság – az egyetlen, közös Igazság – együttes keresését.

A szó szűkebb értelmében vett ökumenizmus kérdéseivel a zsinattól kezdve foglalkozik Joseph Ratzinger. Számos részletkérdésben foglalt állást, alapmeggyőződését azonban talán egy teológiai folyóirat kérdésére válaszolva fogalmazta meg. A híres evangélikus teológusra, Oscar Cullmannra hivatkozik: „egység a sokféleségben, a különbözőségek által”, s ennek nyomán fogalmazza meg a feladatot: „a különbözőségeken keresztül kell megtalálni az egységet”, hiszen „elszakítottan is tudunk egyek lenni”. Fontosnak tartja, hogy megbecsüljük a már meglévő egységet, a közös keresztény örökséget: „hogyan közösen Isten szavaként olvassuk a Bibliát; közös a régi zsinatokon a Biblia olvasata nyomán megfogalmazódott hitvallás a hármasegy Istenben, Jézus Krisztusban mint valóságos Istenben és valóságos emberben, a keresztségben és a bűnök bocsánatában.” Közös hitvallásunk alapvető egységére kell épülnie alapvetően egységes cselekvésünknek is.³¹

A Hittani Kongregáció prefektusaként azonban kritikákkal is szembe kellett néznie az ökumenikus párbeszédben elfoglalt álláspontjáért. Ezek közül a legélesebb vita a *Dominus Jesus* című instrukció nyomán bontakozott ki. Mind az ortodox, mind a protestáns keresztények elutasították az instrukciónak azt a kijelentését, hogy „Krisztus egyháza a keresztények megosztásai ellenére a maga teljességében csak a katolikus egyházban létezik”, s hogy „azok az egyházi közösségek, amelyek nem őrizték meg az érvényes püspökséget és az Eucharisztia misztériumának eredeti és teljes valóságát, nem egyházak a szó sajátos értelmében”.³²

²⁹ *Dogma und Verkündigung* (A továbbiakban: DV), München, 1973, 439.

³⁰ DV 441.

³¹ *Zum Fortgang der Ökumene. Ein Brief an die Theologische Quartalschrift, Tübingen.* In: *Kirche, Ökumene und Politik*. Einsiedeln, 1987, 14sk.

³² 30–32.

Bíráói Ratzinger szemére vetették, hogy ez a szöveg visszalépést jelent a zsinattal szemben. Ha azonban egymás mellé tesszük a teológus, majd a prefektus fejtegetéseit az egyház egységéről és egyetemességéről, a katolikus egyház és a többi egyházak kapcsolatáról, akkor azok a tan egységes és következetes fejlődését mutatják. Már a zsinaton és annak befejezése után közvetlenül is örömmel üdvözli az „ökumenikus fordulatot”: „ki merete volna hinni, hogy a közeledésnek és a megértésnek ilyen szenvedélyes keresése tör fel”, hogy „eljutunk az egyesülés lehetőségéhez, amely nem abszorpció, hanem valódi találkozás az Úr igazságában és szeretetében. Akár csak tíz évvel ezelőtt ki merete volna feltételezni, hogy az egyház hivatalos nyelve teljes tudatossággal nemcsak a Kelet egyházait, hanem a reformációból származó közösségeket is egyházaknak nevezze?”³³ Rögtön hozzát teszi azonban, hogy az „egyházak” említése közben nem szabad elfeledkezni arról, hogy a katolikus egyház meg meri tenni azt a paradoxont, hogy az elfogadott többes számú használat közepette is egyedülálló módon önmagának tulajdonítsa egyes számban az „egyház” szót.

3. *Egyház és világ.* Ratzinger teológiai módszerének jellegzetes vonása, hogy minden állásfoglalása helyhez és időhöz kötött. Ő maga történelmi gondolkodásként jellemzi ezt: nem absztrakt hitigazságokat ismételtet, hanem belehelyezkedik abba a konkrét kulturális-szellemi környezetbe, amelyikben a teológia, illetve az egyház válaszát keresi a fölvetődött kérdésekre. Valóban folyamatos párbeszédben áll a világban (és az egyházban) zajló folyamatokkal, jelenségekkel, mindig készen arra, hogy „számot adjon” hitéről. Ennek konkrét példái közül talán a leghíresebb az a nyilvános vita, amelyet korának egyik legismertebb filozófusával, Jürgen Habermasszal folytatott a Bajor Katolikus Akadémián 2004-ben, vagy akár nyilvános disputája a politikai teológia atyjával, Johann Baptist Metz-cel, annak 70. születésnapja alkalmával.³⁴ E nyitottság bizonyítékai azonban azok a dialógus-kötetek is, amelyek vele készültek.³⁵ Olvasásukkor szinte szemtől-szembe kerülünk a tudós teológussal, a Hittani Kongregáció prefektusával, akit nem hoz zavarba egyetlen kérdés sem. A személyes kérdésekre éppúgy készségesen válaszol, mint az úgynevezett kényes témákra. Nyugalma, biztonsága, a világra való nyitottsága nemcsak egy nagy tudású embert állít elénk, akiben élet és mű, személyes meggyőződés és műveltség szorosan egybekapcsolódik, hanem annak a hitnek biztonságát is, amely mögött a teológia tudománya, azon túl pedig az egyház hithagyományja áll.

Gondolkodásának kritikus elemzői szemére vetik, hogy világszemlélete az 1968-as diáklázadások után fokozatosan elsötétült. Életrajzából kitűnik, hogy a 68-as események valóban fájdalmas és megalázó személyes élményt jelentettek számára a tübingeni egyetemen. Ezen messze túlmenően azonban egyre nagyobb gyanakvással és aggodalommal figyelte, hogy az önmagát abszolutizáló relativizmus milyen zsarnokivá és embertelenné válik, hogy a korlátlan szabadság megfojtja a szabadságot. Az egyház és a kereszténység feladata ebben a helyzetben, hogy a teremtés rendjére és az igazságra figyelmeztesse az emberiséget, mert különben önmagát pusztítja el. A teológia feladata, hogy közvetítsen a mindenkori kultúra és a

³³ *Der Katholizismus nach dem Konzil.* In: NVG 319.

³⁴ Jürgen Habermas und Joseph Ratzinger: *Dialektik der säkularisierung. Über Vernunft und Religion.* Freiburg, 2005. *Ende der Zeit? Die Provokation der Rede von Gott.* Mainz, 1999.

³⁵ Magyarul is megjelent: *Beszélgetés a hitről.* Budapest, 1990.; *Isten és a világ. Hit és élet korunkban.* Budapest, 2004.; *A föld sója.* Budapest, 2005.

hit között, az igazság szolgálatában. Hiszen az ember értelmes lény, az értelem pedig képes az igazság befogadására.³⁶

Hit és igazság egy töről fakadnak Ratzinger gondolkodásában. S miközben kristálytiszta logikával fejt ki a hit igazságait, amelyek nemcsak Istenről szólnak, hanem az emberről is, tudja jól, hogy az igazság csak a hit erejével tud valóban hatékonyvá lenni. Az ígehirdetésnek és a teológiának, a dogmának és a megélt hitnek szerves szintézisben kell lennie egymással.³⁷ Joseph Ratzinger nemcsak hideg fejjel gondolkodó tudós, hanem mélyen hívő ember, aki imádságos és eucharisztikus életet él, és a „szentek teológiájához, a tapasztalat teológiájához” igazodva keresi Krisztust. „Minden valódi teológiai megismerésnek forrása a szeretet szeme és annak látóképessége.”³⁸

Joseph Ratzinger püspöki jelmondatául annak idején Szent Pál szavát választotta: „az Igazság munkatársa”. Így magyarázta választását: „egyrészt ez kapcsolja össze eddigi munkásságomat és a most reám bízott új feladatot. A megközelítések különbözőek, de mindig az igazságot akartam követni, és annak szolgálatában állni. Másrészt azért választottam ezt a mottót, mert a mai világban az igazság fogalma szinte teljesen kihalt, pedig minden elvész, ha az igazság eltűnik.” Az „Igazság munkatársa” ma XVI. Benedek néven a zsinat (harmadik) pápája lett. Amint ezt legelső beszédében megerősítette: „Amikor átveszem ezt a szolgálatot, Péter utódáét, nyomatékosan megerősítem azt a szilárd elhatározásomat, hogy továbbra is a II. Vatikáni zsinat megvalósítására törekszem elődeim nyomdokain, és hűségesen ragaszkodva az egyház kétezer éves hagyományához.”

³⁶ Holger Zaborowski: *Ein Intellektueller auf dem Stuhle Petri?* Herder Korrespondenz, 2005. Juli, 356.

³⁷ Legjellegzetesebb bizonyítéka ennek *Dogma und Verkündigung* (München, 1973) című kötete.

³⁸ *Schauen auf den Durchbohrten*. Einsiedeln, 1984, 25.